

AARE LAANEMÄE

KULDSED KUUEKÜMNENDAD

TARTU TUDENGI MÄLUPILDIS

Toimetaja Helle Tiisväli
Kaane kujundaja Tiina Sildre
Küljendaja Erje Hakman

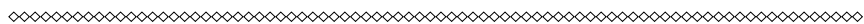
Fotod autori kogust

© Autor ja kirjastus Argo, 2011
www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-466-28-3

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

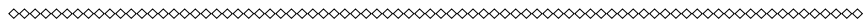
SISUKORD

SISSEJUHATUSE ASEMEL	5
KULDSETE KUUEKÜMNENDATE MÜÜDIST	8
TARTU – EMAJÕE ATEENA.....	23
Tartu vaimust	29
SULAAJASTU TUDENGIELU TIPPHETKI JA	
TÄHTSÜNDMUSI (1959–64)	34
Häda ajab härja kaevu – tudengid sügisel kolhoosi.....	35
Aulakoosoleku arutu otsus (1959).....	39
Klassikalist haridust omandamas. Mitte ainult õpingutest	43
Vana Tiigi tinnad on kuulsad. Inter – elukogemuste andja.....	50
Professor Stepermantise toost	60
Tartu kohvikukultuurilased. Professor Paul Ariste jälgedes	63
Õppe- ja suvepraktikad	69
Professor Harri Mooraga Lõhavere linnamäel (1960).....	69
Peterburi müüdist. Ermitaaž lummas (1961)	73
<i>Fizrukina</i> Võrtsjärve pioneerilaagris (1962).....	77
Benjamin Nedzvetškiga Käärikul <i>pioneeriat</i> õppimas (1963).....	82
Kohtumised rektor Feodor Klementiga Valgemetsal (1965).....	84
DOCENDO, DISCIMUS – õpetades me õpime.....	88
Kasvatajana Tartu Pimedate Laste Internaatkoolis.	
Mitte ainult punktkirjast (1961)	88
Kasvatajana, õpetajana ja direktori asetäitjana Tartu	
Ehituskoolis nr 25. Ka ruum võib kõnelda (1961–62)	90
Jüri Linnus teeb tudengist Tartu Muusikakooli	
õppejõu (1963–66).....	94
Direktor Erich Luht kutsub tööle Tartu Kunstikooli (1964).....	105

HÜVASTI, ÜLIKOOL!	112
Professor Juri Lotman on üleaedne. Oma kodu nn „Villa Hortensias“ Veski (Burdenko) tänaval	113
Uued väljakutsed. Filosoofia kaugõppe-aspirantuur (1964). Rem Blum juhendajana.....	118
Direktor Tartu Kaugõppekeskkoolis (1965–66)	124
„Kui Muhamed ei tule mäe juurde...“	127
Kooli struktuurireformist. Programmõpe ei tee iseenesest imet	128
<i>Cherchez la femme!</i> – otsige naist!.....	132
EES OOTAVAD EESTI RIIKLIK AJALOOMUUSEUM (1966), EESTI RIIKLIK KUNSTIINSTITUUT (1967) JA TALLINNA POLÜTEHNILINE INSTITUUT (1968)	135
KULDSETE KUUEKÜMNENDATE KURB LÕPP. SEISAKUAJASTU ALGUS. SULA ASENDUB ESIMESTE ÖÖKÜLMADEGA	148
Kahest ideoloogiast nõukogude tegelikkuses	168
Uutest ilmingutest Tartu vaimuelus.....	175
Kultuurisemiootika süünd. Juri Lotmani tähendus	176
Sotsioloogia nõuab eluõigust. Ülo Vooglaid tegutseb.....	177
Kääriku spordibaas – vabamõtlejate oaas.....	185
PRAHA KEVAD (1968) JA KRUVIDE KINNIKEERAMINE	190
MAIPÄEVAD PARIISIS (1968). NOORED NÕUAVAD VABADUSI	197
TARTU SÜGIS (1968) JA SELLE JÄRELMÕJUD.....	204
SULA LÕPP. KOHANEMISE RASKUSED. LOOTUSED JÄÄVAD	212
KOKKUVÕTE	218
VALITUD KIRJANDUS.....	221

SISSEJUHATUSE ASEMEEL

Ahvatlus kergitada saladuskatet möödunud sajandi kuldsete kuuekümnnendate müüdilt sundis kirja panema mõtteid ja meenutama fakte, mis võiksid seda komplekssemalt avada. Põhjendada saaks antud tahtmist mitut moodi. Kuulus saksa filosoof Martin Heidegger (1889–1976) oleks ilmselt oma nn *siin-olemise* (*Dasein*) teooriaga näidanud, et argiteadvuslik olemine võib tunduda ahistavana, et üksnes selle uurimine, mis jääb varjatuks, seletab olemist adekvaatsemalt. (Vt ka M. Heidegger. *Sein und Zeit*. Tübingen, 1993, lk 38.) *Siin-olemise* mõõtest lähtub ka autor, kes olles 60. aastail Tartus tollaste sündmuste vahetu tunnistaja, tunneb ühtlasi vajadust asjas kaasa rääkida. Seda enam, et eesti ajalookirjanduses puudub senini nendest aastatest terviklik ülevaade. Muidugi on ajajärgust, mida hiljem on *kuldseks* kuulutatud, kirjutatud arvukalt ülevaateid ja meenutusi. Ent enamik neist käsitleb selle ajajärgu kurba lõppu või siis üksikuid, erinevaid aspekte (kultuurisemiootika ja sotsioloogia teke jm) ja sündmusi (nt *Tartu sügis* jt). Neist arvestatavamad on Olaf Kuuli uurimus *sula*-aja kultuuripoliitikast ja Toomas Karjahärmi ning Väino Sirki analüüs Eesti haritlaskonnast, mis osaliselt ka neid aastaid puudutab. (Vt O. Kuuli. *Sula ja hallad Eesti NSVs*. Tallinn, 2002; T. Karjahärm, V. Sirk. *Kohanemine ja vastupanu*. Tallinn, 2007.) Seepärast kannabki raamat üldistavat ja samas konkreetsust tähistavat pealkirja – „Kuldsed kuuekümnnendad Tartu tudengi mälu-pildis“. Muidugi võib küsida, mida oskas tudeng oma aja erilisusest ikka tähele panna. Elas ta ju lihtsalt selles pulbitsevas ja vastuolulises suurte ootuste ajas, taipamata, et aegade teisenedes räägitakse sellest kui *kuldsest*. Ometi pidi ta erksa noorena muutusi märkama ja midagi ka mõistma. Eeskätt muidugi oma vahetust ümbrusest, seda nn *Tartu vaimust* lähtuvalt. Olgu selleks siis Tartu muutumine semiootika ja

sotsioloogia arvestatavaks keskuseks, Kääriku spordibaasi kujunemine vabamõtlejate omapäraseks oasiks, Vanemuise teatri kui omanäolise kombinaat-teatri väljakujunemine, Tartu kunstnike hetkeline ja jõuline esiletõus jne. Sellele lisandusid kümnendi lõpupoole ärevad teated nn *Praha kevadest* (1968), rääkimata lähematest *Tartu sügise* (1968) sündmustest, mis ilusa müüdi kuldse sära kustutasid. Kõik tollal läbielatu ja kuuldu on memuaaridena-meenustustena kirja pandud. Jälle memuaarid! On neid ju viimasel ajal Eestis ilmunud nii palju, et tahtmatult tekib küsitavusi. Kuulus Kozma Prutkov olevat öelnud, et tark istutab puu, nõme hakkab aga kirja panema oma memuaare. Siinkohal meenub Juri Lotmani (1912–93) hoiatus, et õigust biograafiale ei oma kaugeltki kõik antud ühiskonnas elavad inimesed. See peaks kehtima ka memuaaride, autobiograafiate ja mälestuste kohta. J. Lotman väitis nimelt, et õigus olevat üksnes neil, kelle teose *usaldusväärsus* on väljaspool kahtlust. Kriteeriumiks siin on aga autori *isiklik inimlik ausus*. (Vt ka J. Lotman. *Õigus biograafiale*. – Kultuurisemiootika. Tallinn, 1999, lk 373.) Sellega saab üksnes päri olla. Ausus kui moraalne omadus kätkeb endas õiglustunnet, printsiipaalsust, avameelsust, aga ka subjektiivset veendumust ettevõetava teo õigsusesse. Faktiotsuste esitus antud töös ei tohiks probleeme tekitada, neid saab alati kontrollida. Teine asi on see, kas saavad need samas olla ka arvestatavad väärtusotsustused. On ju ühtesid ja samu sündmusi ja fakte erinevatel aegadel vastakalt hinnatud ja väärtustatud. Kreatiivne kultuurimälu võib J. Lotmani arvates aktiveeruda, luua olukorra, kus vana teksti uudselt interpreteeritakse. Eriti minevikku puudutavate tekstide osas ei muutu üksnes tekstide kooslus, vaid tekstid ise. (Vt ka J. Lotman. *Mälu kulturoloogia valguses*. – Valitud artiklid, kd 1. Tallinn, 1992, lk 201–203, vk.)

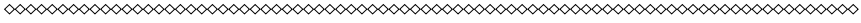
Sellele on tähelepanu juhtinud ka teine Eestis tuntud mees, kunagine Tartu Ülikooli rektor aastaist 1928–37 Johan Kõpp (1874–1970) ühes omaaegses kirjutises, mis ilmus juba 1915. aastal. See erudeeritud kirikutegelane ja ajaloolane, kelle elutee oli keeruline, kirjutas tollases kirjaviisis nii: „*Peab aga meeles pidama, et inimene pärastpoole minevikku sagedasti üleüldse teistsuguses värvis näeb, kui see tõepoolest olnud... Aegamööda saab nii mõnigi mineviku nähtus mälestustes uuendatud kuju, mis tõelikule seisukorrale mitte enam ei vasta. Inimese teadous võtab selle uue kuju pikkamööda enesesse vastu, nõnda et inimene*

päris õiglaselt talitab, kui ta seda oma parema teadmisenä edasi annab." (Vt J. Kõpp. Kirjanduslik ülevaade. – Eesti Kultuur IV. Jurjev, 1915, lk 14–15.) Nõnda talitab ka autor. Paratamatult on selles keerulises ettevõtmises omajagu nostalgiat, sest mälu on ikkagi valikuline, eriti kui see puudutab noorusaastaid. Pealegi võis tegelikkus tunduda mõnelegi teistsugusena. Ometigi mõisteti asju oma aja vaimus paljuski sarnaselt. Seda võiks kinnitada enamik minu eakaaslasi, tollaseid tudengeid. Minu kavatsuseks on tollal Tartus läbielatu asetada siiski laiemasse konteksti, vaadelda seda oma kaasaegsete silmade läbi nii Pariisi ülikoolides kui ka Praha tänavatel, Moskva ja Peterburi (Leningradi) noorte vaimuinimeste ringides. Selle põlvkonna tähendust hakati mõistma alles hiljem. Oli see ju ikkagi üht-aegu hipikultuuri ajastu, *The Beatles*'i ning *beat generation*'i hiilgeaeg, noorte protesti ja mässumeelsuse ning vabaduste nõudmiste aeg kogu maailmas. Eestis langes see kokku külmale sõjale järgnenud nn Hruštšovi-aegse *sulaga*. Kümnendi lõpus tuleb sellele lõpp ja järgneb raske kohanemise aeg.

Sellest kõigest raamatus juttu tulebki. Mõistetavalt on keskmes tudengielu sündmused ja nende mõtestamine laiemas taustsüsteemis. Lisatud on ka vähest fotomaterjali. Mälu värskendamiseks kasutas autor oma kursusekaaslaste (nüüd kolleegide) Laine Kadaka, Mati Grafi ja Kaido Jaansonabi, keda siinkohal tahaksin tänada.

Raamat on mõeldud eeskätt autori eakaaslastele, et Bertrand Russelli järgi taolises kohtumises *aeg seisma panna*. Samuti loodab autor mõistmist nende tänaste ja omaaegsete arvukate tudengite poolt, keda aastate jooksul ülikoolis on õpetatud. Huviliste ring võiks olla laiemgi, kui palju eakaaslasi poleks juba elust lahkunud ja kui mitte postmodernistlik uudne nägemus raamatut ennast kui sellist ei ahistaks. Ootame, näeme! *Dum spiro, spero!* – kuni hingam, loodan!

KULDSETE KUUEKÜMNENDATE MÜÜDIST

*Ka müüdi helgel pildil on
mustad laigud...*

20. sajandi 60. aastad tähistavad kogu maailmas muu olulise kõrval samaaegselt ulatuslikke reformikatseid, protestiliikumisi ja demokraatlike vabaduste nõudmist. Siit ka nende kõrge väärtustamine ja epiteedi „kuldne“ lisamine. Viimases pole midagi iseäralikku. See traditsioon ulatub juba Konfutsiuse (551–479 eKr) aegadesse. Oma õpetust kajastavas kirjanduslikus allikas „Lunyu“ („Vesteid ja vestlusi“) räägib Konfutsius kurbusega pärimuslike kommete allakäigust ja varasemast heast kuldsest ajast. Ka antiiki ei jäta see puutumata, mil Kronose valitsemisaeg kuulutati kuldseks ajajärguks, kus puudusid sõjad ja seaduste järele polnud vajadust, ning kus inimene elas kooskõlas loodusega ja kaasinimestega. Näiteid on teisi. Keiser Augustuse aega (27 eKr–14 pKr) Roomas nimetati luule kuldajastuks. Kuldseks on peetud mõnede uurijate arvates Venemaal *tsaar-vabastaja* Aleksander II (1855–81) aega, mis lõppes traagiliselt Aleksander III võimuletulekuga, mil algas varasemate demokraatlike algatuste mahasurumine ja jõuline venestamine. Ka kodanluse kuldajastust on räägitud. (Vt I. Vene. Pahustumine. Tartu, 2002, lk 82.) Eriti on armastatud *kullata* teatud kirjanduse, muusika ja kunsti arengu perioode (70. aastate eesti kunst jne). Ka epiteeti „hõbedane“ on kasutatud, näiteks 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse vene kultuuri kohta. Mis puutub 20. sajandi nn „kuldseid kuuekümnendaid“, siis ilmnis nende demokraatlik vaim kõige erinevates liikumistes ja reformides, sõltudes ühe või teise maa

iseärasustest ja ka juhtideoloogidest. Näiteks läänemaailmas nähtus see reljeefsemalt *beat generation*'i omapärasest hipikultuuri tekkest, mille vaimsed juhid olid luuletajad ja kirjanikud W. Burroughs, L. Ferlinghetti, A. Ginsberg jt, kes otsisid alternatiivi ebavõrdsusele ja asjastatud maailma kultusele. See oli midagi Rousseau' kuulsast *tagasi loodusse* kutse taolist, millele lisandus tung kollektiivse eluvormi ja tegutsemise järele. Nii tekkis USAs kiiresti üle maa hipikolooniate võrk. Varsti kandus see liikumine üle Euroopasse ja mujale maailma. Ka Eesti ei jäänud sellest puutumata (*lõngused* jm). Ülimalt populaarne oli neil aastail kuulsaks saanud noorte rokiansambel *The Beatles*, kelle repertuaaris oli ka protestilaule, näiteks laule rahu teemal (John Lennon). Võitlus rahu eest muutus aktuaalseks eriti USAs, seoses ebapopulaarse sõjaga Vietnamis, millesse Ameerika oli sekkunud juba 1960. aastal. Ulatuslikud sõjavastased protestiaktioonid üle kogu maa, milles osales ka tuntud kultuuritegelasi, ja repressioonid teisitimõtlejate kallal (nt roki-iidoli Jimi Hendrixi elimineerimine) viisid lõpuks president Richard Nixon (1969–74) tagasiastumisele. Neil aastail aktiveerusid kogu maailmas ka nn uued vasakpoolsed, seda peamiselt Herbert Marcuse (1889–1979) ideede mõjul (*ühemõõtmeline inimene, totalitaarse revolutsiooni vajadus* jne), mis viisid eurokommunismi sünnile 60ndail ja 70ndail aastail. Eriti suur mõju oli Marcusel noorsoole, mis ilmnis selgemini nn *maitsündmuste* (1968) arengus Pariisis. Tingimisi võib neile lisada Mao äärmuslikud pahempoolsed sotsiaalsed ümberkorraldused Hiinas, 1966. aastal alanud *kultuurirevolutsiooni*, mida kutsuti teostama milijoneid töölisnõukoguid, kes tollal vaevalt sellele kampaaniale totalitaarset olemust mõistsid. Sellele vastandlikud liberaliseerimise protsessid leidsid aset Ida-Euroopa nn sotsialismileeri maades, tipnedes 1956. aastal Poolas ja Ungaris ning 1968. aastal Tšehhoslovakkias. Paradoksaalsel kombel ja teisel kujul olid oma taotlustelt mõneti sarnased, kuid vähem pretensioonikad ka nõukogude režiimi enda inimlikumaks muutmise katsed, mis on ajalukku läinud Hruštšovi kümneaastaku (1953–64) nn *sulana*. Sõnaga, 60. aastate maailm pulbitses ärevalt ja jõuliselt, kaldudes Läänes mõneti vasakule, Ida-Euroopas aga oluliselt paremale. Nende sündmuste vastastikuse mõju küsimus jääb antud töös kõrvale. Viimase olemasolu aga ei saa välistada (eurokommunistliku liikumise mõju, Lääne-Euroopa amerikaniseerumine jne). Kuigi *sulast* NSV Liidus räägitakse

peamiselt seoses Nikita Hruštšovi reformidega, olid mõningate uurijate arvates selle märgid olemas juba enne Stalini surma (1953). Külma sõja kõige ägedama faasi lõppu tähistasid 1951. aasta vahe- rahuläbirääkimised Koreas ning 1952. aastal toimunud NLKP 19. kongress (esimene pärast 1939. aastat). Juba ainuüksi selle kokku- kutsumine oli John Bernali arvates tundemärgiks, et „*sõjajärgse perioodi pingutuste ja mugavustest loobumise vajadus oli vähenenud, ning need, kes soovisid leebemat režiimi koos suurema hulga laiatarbekaupade tootmise ning suurema diskussiooni- ja kriitikavabadusega, arvasid, et materiaalsed tingimused on nüüd selleks soodsamad*”. (Vt J. Bernal. Teadus ühiskonna ajaloos. Tallinn, 1962, lk 602.) Teatavasti järske muutusi kohe ei toimunud. Otsustav murrang saabus Beria paljastamisega ja riikliku julgeoleku süsteemi reorganiseerimisega. Mõned uurijad on ajajärku sõja lõpust kuni Stalini surmani nimetanud ka *hilisstali- nismiks*. Eestis on antud perioodi vaadeldud kahe erineva etapina: 1945–48 ja 1949–53. Neist esimest on nimetatud nn *järel-eesti ajaks* (Madis Kõiv), mil elati ja õpiti veel eestiaegsete mallide järgi, kus kultuurielus oli säilinud veel palju ennesõjaaegset. Seevastu teine etapp algas 1949. aastal 20 000 inimese küüditamisega Siberisse ja kurikuulsa EK(b)P VIII pleenumiga (1950. a) ning võitlusega *kodanliku natsionalismi* vastu. (Vt ka O. Kuuli. Sula ja hallad Eesti NSVs, lk 14–23.) Ent 1953. aastast võib siseriigis täheldada üha kiirenevat poliitilist lõdvenemist, mis avaldus osalises vangide amnesteerimises ja rehabiliteerimises, samuti ka selles, et suuremal määral taastati sõna- ja kriitikavabadus. Majanduselus tähendas see mõnin- gast detsentraliseerimist. Välispoliitika alal iseloomustab külma sõja teravate konfliktide leevendumist riikliku lepingu sõlmimine Austriaga ja Indo-Hiina sõja lõpetamine ning riigipeade kokkusaa- mine 1955. aastal. Ka vähendas NSV Liit oma vägesid peaaegu kahe miljoni mehe demobiliseerimise näol. (J. Bernal, lk 603.) Kui lisada neile olulistele märkidele varasemate aastate surutis, vaesus, viletsus ja äng, siis saab selgemaks ka suur inimlik lootus millegi uue, puh- tama ja parema järele, mille taustal Hruštšovi *sula* andis võimaluse nõukogude tegelikkuses *kuldsete kuuekümnendate müüdi* tekkeks. Nende mõistete sisu langeb antud kontekstis kokku.

Termin „sula” ise läks käibeale tänu tuntud Nõukogude kirjani- kule Ilja Ehrenburgile tema samanimelise jutustuse – „Sula” järgi. Ent tõele au andes nimetas juba vene poeet Fjodor Tjuttšev (1803–73)